

DUVHA LA LIFHASI LA U VHALELA NTHA NA NAL'IBALI

NYITO 5 DZA DUVHA LA LIFHASI LA U VHALELA NTHA

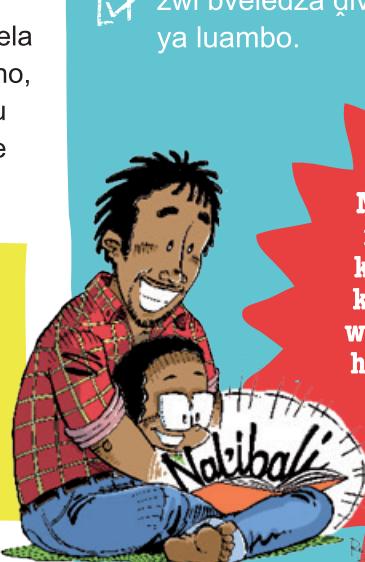
1. Kha vha vhalele vhana vhavho na vhañwe tshiñori tsha, *Tshifhiwa tsha Sisanda* kha siañari ja 2 na ja 3. Kha vha diñowedze u tshi vhalela nñha lwo vhalaho nyana phanda ha musi vha tshi vhalela vhana nahone vha elelwe u ombedzela nyito kha ipfi lavho musi vha tshi khou vhala. Arali hu vhana vhatuku, vha nga takalela u vha sumbedza zwifanyiso musi vha tshi khou ralo u anetshela hafhu tshiñori nga ndila yo leluwaho nga maipfi avho.
  2. Kha vha ye kha www.nalibali.org vha dauniloude mapopai a minwe a vhaanewa vhahulwane vha re kha tshiñori tsha, *Tshifhiwa tsha Sisanda*. U bva afho vha tñtuwedza vhana vhavho u shumisa mapopai u anetshela hafhu tshiñori kana u anetshela zwitiori zwavho vhone vhañe.
  3. Kha vha tñtuwedze vhana vhavho u tñlatshedza tshiñori nga u vha humbelu uri vha ole kana u pennda tshifanyiso tsha tshipida tshire vha tshi funesa.
  4. Kha vha shumise Duvha ja Liphasi ja u Vhalela Nñha u lingedza tshiñwe tshithu tshiswa – kha vha vhalele nñha u itela vhana kana vhaaluwa vhanne vho vha sa athu u vha vhalela, kana vha lingedze u vhalela vhana vhavho tshiñori fhethu huñwe-vho, u fana na phakhani kana musi vha bafuni!
  5. Kha vha ite phosítara dza Duvha ja Liphasi ja u Vhalela Nñha lavho. Vha kone-ha u dzi ñana kha tshikolo tshavho, jaiburari, kílabu ya u vhala kana fhethu ha u renda na u rabela u itela uri hu vhe na ndivho na u pfesesa ndeme ya duvha ili.

VHA NGA SHELA HANI MULENZHE

Kha vha ye kha www.nalibali.org kana
www.nalibali.mobi u sainela mu^ča wavho, ki^člaba
ya u vhala kana tshikolo vha thuse uri izwi zwi vhe
mushumo muhulwanesa wa Duvha ja Liphasi ja u
Vhalela Ntha Afrika Tshipembe!

ZWIVHUYA ZWA 8 ZWA U VHALELA NTHA!

Uvhalela nthu u itela vhana vhavho:

KHA VHA WINE!

Nga u sainela uri vha vhalele
ntha vha tshi vhalela vhana
kha vhutshilo havho, vha nga
kona u wana tshikhala tsha u
wina thikhithi mbili dza fhano
hayani dzo netshedzwaho nga

U itela milayo yo tiwaho, kha vha
dalele www.nalibali.org

TSHIFHIWA TSHA SISANDA

Nga Gcina Mhlophe

Zwifanyiso nga Jiggs Snaddon-Wood

Tsha pindulelwa nga Mudau Ntshengedzeni Edward

Duvha liñwe na liñwe musi Sisanda a re na vhukale ha miñwaha ya malo a tshi swika hayani u bva tshikoloni, u bvula yunifomo yawe, a la tshiswiñulo tshawe a fhedza nga u tamba muravharavha na makhulu wawe vha mukalahha. Vha diphina nga maanda nga u tshimbidza "thoga" dzavho u mona na bodo lune ha ɯodi u litsha u tamba. Fhedzi, vha mu humbudza uri zwila u ɯodou u vha mulangi wa bannga duvha liñwe musi o no aluwa.

"Ni do zwi itisa hani arali ni sa ɯodi u ya sekondari?" makhulu wawe vha mukalahha vha a swaswa.

Sisanda a disetshela. "Ndi do ya sekondari nda dovhha nda ya na yunivesithi. Ndi ngazwo ndi tshi shuma nga maanda tshikoloni!"

Sisanda o lapfa u fhira vhukale hawe – o dzhiela khotsi awe. Tshifhauwo tshawe tsha tshipulumbu na u mwemwela ho nakaho ndi zwa mme awe. Vhabebi vhawehuvhili havho vha tou ri vhusiku sala nduni matsheloni maiwe na maiwe vha tshi ya mushumoni vhugalaphukha ha tsini. Nga tshifhinga tshire Sisanda na khonani dzawe vha thoma tshikolo ngatsho, mabisi o ɯalaho vhaendelamashango a vha a tshi khou swika u da u vhona phukha dza Afurika dzo nakaho.

Nga duvha ja we ja mabebo lo fhiraho, Sisanda o tondwa nga ndila yo khetheaho – vhabebi vhawehuvhili vha wana thendelo ya uri a vhe na vhuñambo vhugalaphukha. Thudwa dza vhugalaphukha dzo vha na dzangalelo ja

u ɯodou diñha nga ha tshigwada itshi tsha vhathu. Dzo tatamudza mitsinga yadzo milapfu uri dzi vhone zwavhuñi vhuñambo nahone dzo ita na u vhonala sa dzine dza khou tama tshipida tsha khekhe ya duvha ja mabebo! Sisanda o funa thuñwa. Phukha dzothe dzo vha dzo khetheaho khae, fhedzi ho vha thuñwa dzo fhumulaho na u vha na vhulenda dze dza tswa mbilu yawe. A nga fhedza duvha ɯothe a tshi khou dzi ɯalela.

Nga L̄avhuñanu liñwe, khotsi a Sisanda vho ɯavhanya u vhuya mushumoni. Vho vhonala vho dinalea nga maanda.

"Malandu ndi mini, Baba?" Sisanda o vhudzisa.

"Namusi guma la ɯotshi lo luma thuñwa ya mudzadze," ho ɯalutshedza khotsi a Sisanda. "Thoho yayo yo vha yo zwimba nga u lumiwa lwe na maño ayo a u naka a vha o valea. Ro lingedza zwoñhe u i thusa, fhedzi zwe vhutoto – ya mbo di fa. Zwi vhavhesaho ndi uri yo vha i na tshinamana tshire tsha kha di i ɯoda."

"Nñe nñe mayo!" ho amba Sisanda a tshi thoma u lila. "Ndi tama ho vha hu na tshe nda vha ndi tshi nga ita. Tshinamana tshi tea u vha tshi tshi khou lila u fana na nñe."

Sisanda a lila o lila. Mme awe vho lingedza u mu khuthadza. Vho ita na u mu vhalela tshiñwe tshiñori nga tshifhinga tsha u edela u mu thusa uri a hangwe uri o pfela hani vhuñungu tshinamana. Mafhedziseloni, Sisanda o mbo di farwa nga khofhe zwezwo a tshi khou thetshesela ipfi ja mme awe.

Nga matsheloni a ji tevhelaho Sisanda o vuwa e na muñwe muhumbulo!

"Ndi nga ɯuwa navho mushumoni namusi naa?" o humbelo khotsi awe. "Ndi na tshifhiwa tsha tshinamana."

U ɯutula vhukoni ha vhana nga u
anetshela zwiñori na u vhala

Zwi thoma nga tshiñori...

Vhabebi vhawe vha sedzana, vha mwemwela vha ri, "Ee, zwo luga ni nga t̄uwa na riñe."

Ho vha hu tshi dudela fhedzi hu na makole. Tshiñwe na tshiñwe vhugalaphukha tsho vhonala tsho fhumula nga ndila i songo dōweleaho.

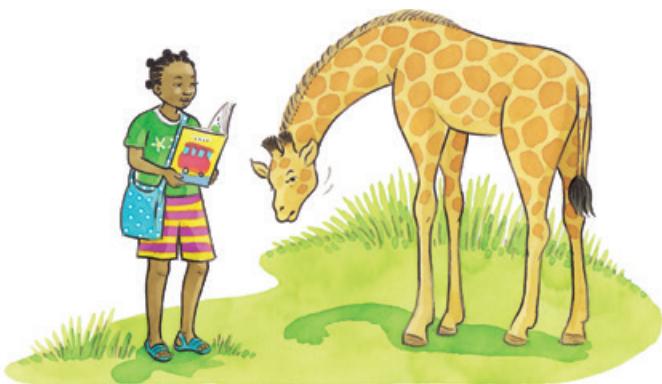
"Ndi humbula uri d̄uvha a longo bva ñamusi ngauri lo tungufhalela tshiñamana," ho amba Sisanda.

Ndou khulukhulu ya lavhelesa muña u no khou pfuka nga henefho tsini.

"Khamusi i khou mangala kusidzana ku yaho mushumoni na vhabebi vhako," ho amba mme a Sisanda.

Sisanda a tenda nga t̄hoho. "I ño mangala musi i tshi vho divha," o humbula.

Vho wana tshiñamana tsho ima tshi tshothe. Mutsinga watsho musekene wa lapfa wo tsela fhasi na mañatsho mahulu a burauni a vhonala a songo tsha. Sisanda a ima tsinisa natsho nga hune a kona. O vula bege yawe t̄hukhu a bvisa bugu. Zwenezwo, zwo mangadzaho na vhabebi vhawe, a thoma u vhalela tshiñamana. Tsha rembulusela t̄hoho yatsho thungo ya ipfi ñawé tsha thetshesela sa tshine tsha nga tshi khou pñesesa ipfi ñiñwe na ñiñwe. Mathomoni, vhabebi vha Sisanda vho humbula uri u vhalela t̄hudwa ndi zwithu zwi songo dōweleaho u zwi ita, fhedzi vha shandukisa mihumbulu yavho musi vha tshi vhonala ndila ye ya vhonala i na mulalo ngayo – mañatsho ayo a vhulenda o sedza kha Sisanda.

"Tshiñori tshanga tsho ita uri tshi pfe tshi khwiñe," Sisanda o t̄alutshedza makhulu wawe vha mukalaha musi a tshi swika hayani.

Sisanda o ya u t̄olela tshiñamana nga masiari manzhi na nga mafhelo a vhege. Tshifhinga tshothe a tshi ya, o t̄uwa na tshiñwe tshiñori tshine a ño vhala. Khonani mbili ntswa dzo vhonala dici dzavhuði musi dici dzothe lwe na vhaendelamashango vha fhiraho nga henefho vha foda zwiñepe zwadzo.

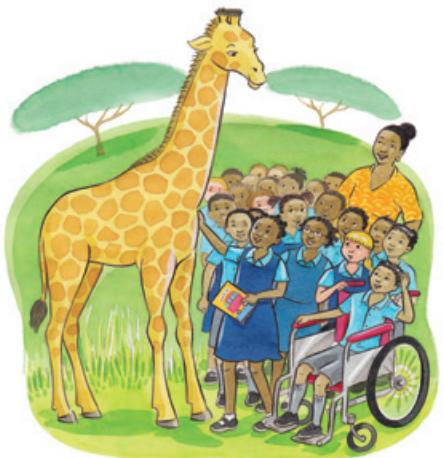
Nga zwiñuku nga zwiñuku tshiñamana tsha vha na nungo. Vhatu vha vhugalaphukha vho vha vha tshi khou tshi t̄hogomela nga mañanda na lufuno lwothe lu bvaho kha khonani ntswa, Sisanda, lwo shuma sa manditi.

Duvha ñiñwe mulangi wa vhugalaphukha a humbela Sisanda uri a ñee khonani ntswa dzina.

"Ndi humbula uri Thokozani ndi dzina ñavhuði," ho amba Sisanda.

Nga d̄uvha ñi tevhelaho mulangi wa vhugalaphukha a founela mugudisi wa Sisanda. A ramba vhagudi vhothe vha kilañini ya Sisanda uri vha ñe vha vhone Thokozani. T̄hudwa ya u naka yo lapfa na u vha na nungo kha miñwedzi miraru u bva tsha madalo a u thoma a Sisanda.

Nga d̄uvha ña
Iwendo Iwa u
dimvumvusa, vhana
vha fuiña vha Gireidi
ya3 vho lindela nga
vhubami uri gethe
dza vhugalaphukha
dzi vule. Zwenezwo
Sisanda nga u
dihudza a isa
muñwe na muñwe
kha Thokozani.
Vhañwe vha vhana
vha lavhelesa
t̄hudwa ndapfu vho
mangala. Vhañwe
vha mwemwela vho tshuwa. Mugudisi wavho, Vho
Khanyile, vha sokou mwemwela.

"Khonani yañu yo naka, Sisanda. No i t̄hogomela zwavhuði," vho amba nga vhulenda.

"I pfi nnyi?" ho vhudzisa muñwe wa vhatukana.

"Thokozani," ho fhindula Sisanda.

"Thokozani zwi amba 'u takala'," ho t̄alutshedza Vho Khanyile.

Vhana vha dzula fhasi vha thetshesela musi Sisanda a tshi vhala tshiñori tshe a vhalela Thokozani nga d̄uvha ñe vha t̄angana Iwa u thoma. Mulangi wa vhugalaphukha a foda zwiñepe. Vhañwe vha vhaendelamashango vhe vha vha vha tshi khou fira nga henefho na vhone vha foda-vho zwiñepe. Na mufodi wa zwiñepe a bvaho kha gurannaða yapo a foda-vho. O fulufhedzisa uri tshiñepe tshavho tshi ño vha tshi kha gurannaða hu si kale. Muñwe na muñwe a vhandelela zwanda.

Tsha ña tsha vha tshifhiwa! U vhalela u fholo khonani.

U t̄utula vhukoni ha vhana nga u
anetshela zwiñori na u vhala

Zwi thoma nga tshiñori...

UITA BETSHO!

1. Gerani kha zwithoma zwitswuku uri ni  o bvisa betsho.
2. Neani tshifanyiso muvhala.
3. Gerani tshitendeledzi tsha saizi i linganaho na ya betsho u bva kha khadibogisi lisekene, sa tsumbo, bogisi ja mukapu.
4. Shumisani guuu u nambatedza betsho kha khadibogisi.
5. Shumisani silotheiphi u nambatedza phini ya tsireledzo nga murahu ha betsho. Kana ni ite buli nt̄ha ni dzenise wulu kana mudali khayo u itela uri ni kone u nembeledza u mona na mukulo wa u.
6. Diphineni nga u ambara betsho yanu musi ni tshi khou vhala na u thetshelesa zwi ori kha Duvha ja Lifhasi ja u Vhalela Nt̄ha.

Kha vha ri rumele zwifanyiso zwa vhana vhavho vha na betsho dza u vhalela nt̄ha dzavho. Kha vha ime ele kha info@nalibali.org kana vha zwi pose kha Facebook!

NGA HA NAL'IBALI

Nal'ibali (Ipfi ja Tshithoza jo imelaho "tshi ori khetshi") ndi fulo ja lushaka ja u vhalela – u-diphina u itela u  u ula vhukoni ha vhana nga u anetshela zwi ori na u vhala. Vhana vho dzenahao tsho he kha zwi ori zwi takadzaho na u anetshelwa zwavhu i – zwi re nga nyambo dzine vha dzi pfectsa – vha a hwela na u  u wedzea u guda na u vhala nga vhone vhane. U guda uhu hu vhuedzaho nga u rali ndi risipi ya mveledziso ya litheresi i bvelaho ph nda.

Nal'ibali yo rangwa ph nda nga PRAESA (Project for the Study of Alternative Education in South Africa), Times Media na tshivhalo tsha vhashumisani tshi aluwaho. Nga vhugudisi vhu yaho ph nda na vhushumisani na tshitshavha, kilaba dza u vhala, madzangano a litheresi na vhoma ilonga vha vhukale ho he, khathihi na fulo ja midia ji takadzaho, Nal'ibali i khou thusa nga u vha mudzi wa mvelele ya litheresi kha mutheo wa vhutshilo ha  uvha ji we na ji we Afrika Tshipembe.

Kha vha ambe na rine. U itela u wana mafhungo manzhi kha vha dalele www.nalibali.org, www.nalibali.mobi kana vha ime ele info@nalibali.org. Vha nga dovha hafhu vha ri wana kha Facebook na Twitter: [@nalibaliSA](https://twitter.com/nalibaliSA)